

UYGURCA ÜZERİNE YENİ YAYINLAR

ŞİNASI TEKİN

James Russell HAMILTON, *Le Conte Bouddhique du Bon et du Mauvais Prince en Version Ouïgoure*, Texte établi, traduit et commenté. Mission Paul Pelliot, Documents conservés à la Bibliothèque Nationale, III Manuscrits ouïgours de Touen-Houang. Paris 1971. 204 s., 4°

İlk yayınından beri (1914) Türkologları türlü yönleriyle ilgilendirmiş olan “iyi yürekli - kötü yürekli” (Kalyanamkara-Papamkara) adlı budist hikâyesinin bu Uygurca metni, J. R. Hamilton tarafından en ince ayrıntılarına varıncaya değin, modern baskı tekniğinin en güzel örneğini veren bu ciltte yeni baştan ele alınmıştır.

Kısa bir girişte şunlar var (s. 1-5): İlk yayınlar, öbür dillerdeki nüshaları, metnin önemi vb., metnin tarihi, British Museum’daki* aynı hikâyenin bir başka parçası, metnin yorumsuz ve yorumlu çevriyazısı (transliterasyon, transkripsiyon) ile birlikte Fransızca çevirisi (s. 9-56). Notlar (s. 59-96). Dizin (s. 97-138). Karşılaştırmalı çevriyazı dizini (s. 139-143). Bazı ekler (s. 145-150). Bibliyografya (s. 151-156). Tıpkıbasım (s. 163-204).

Metnin kesin bir tarihi olmadığı için J. Hamilton bu konuda kimi tahminler yürütüyor (s. 4): Metnin bulunduğu Dun-huang (Çin’in kuzeybatısı) bölgesindeki manastırlar, mukaddes kitapları, istilâcıların tahribinden korumak için budist rahipleri tarafından XI. yy’da duvarla örülerek kapatılmıştı. 1907-8 yıllarında Sir M. A. Stein ve P. Pelliot bu manastırlardaki çoğu Çince olan eserleri bulup çıkardılar. Buna göre J. Hamilton metnimizin XI. yy’dan sonraya ait olamayacağını söylüyorsa da, bu, kesin bir delil olarak ileri sürülemez sanırım, çünkü biz, kimi Hun-huang manastırlarının Moğol devrinde, özellikle XIV. yy’da açık olduğunu ve kullanıldığını biliyoruz. Bunun en açık delilini, Dunhuang’da bulunmuş 1350 tarihli Uygurca bir yapıtın ketebesini teşkil eder:

* Son zamanlarda aynı hikâyenin bir başka parçası, Berlin Turfan yazmaları arasında bulunmuştur. (bkz. P. Zieme, *Ein uigurisches Turfanfragment der Erzählung vom Guten und vom Boesen Prinzen*, Acta Orientalia Hung. XXVIII, 1974, s. 263-268).

Cy cynk 'wnwnc y p'rs yyl "ltync
 "y twyrt y'nky q' 'wyc lwykewnk
 p'lyq lyq qwlwt mn y'nky pwsqwtey s'ryq
 twtwnk "swd'y 'wqwl nynk lynkey sy
 'wyz' pytydym s'dw 'dkw

(bkz. M. A. Stein, *Serindia* II, levha CLXV, sol alt köşe)

"Chih-chêng'in 10. yılı olan *bars* yılında, 6. ayın dördüncü günü, Üç Lük-
 cüng şehrinde ben, bendeleri (=qwlwt), acemi ('yeni öğrenen') Sarıg Tutung,
 Şehzâde Asuday'ın yüksek buyruğu (ling-chih) üzerine yazdım! İyi, iyi!"

Burada saltanatı 1341 tarihinde başlayan Moğol hükümdarı Chih-chêng'in
 onuncu yılı m. s. 1350'ye rastlar. (Kâtibin ve şehzâde Asuday'ın kimlikleri
 için kesin bir şey bilinmiyorsa da bu sonuncusu için TP. c. 38, 1945, s. 46,
 not 33'e bakılabilir.)

J. R. Hamilton'un, metnin yazı özelliği için söyledikleri de kesin değil:
 "... yazısı en eski Uygur yazmalarınıninkine benzemediği ve Moğol devrindeki-
 leri de andırmadığı için, metin her halde ikisinin ortasında bir devreye
 ait olmalı, yani X. yy. "Dil bakımından da bunu destekliyecek kimi özellikleri
 ileri sürüyor:" -*ga* / -*gay*, -*sa* / -*sar*, *siler* / *sizler* ve *kerek* / *kergek* gibi Eski Klasik
 Türkçeye göre gelişmiş kimi fonetik şekiller daha çok eserin sonlarında görül-
 mekte ve metnimizin IX / X. yy'a ait olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmek-
 tedir." Daha da ileri giderek tekrar "... sanırım X. yy'ın ikinci yarısının başları
 ..." diyor.

Bir kere buradaki Uygur harflerinin, Moğol devri Uygur yazısına benze-
 meyişi ille de bu metnin X. yy'a ait olacağını gerektirmez. Kaldı ki Altun Ya-
 ruk'un 18 nisan 1022 tarihli bir nüshasının yazısı Hamilton'un metninininkinden
 daha itinalı ve düzgündür (bkz. G. R. Rachmati, *Türkische Turfantexte* VII,
 1936, s. 80-81). Dil bakımından yukarıda sayılan tutarsızlıklara gelince,
 burada da kesin bir şey söylenemez. -*sa* yanında -*sar*'ın, *siler* yanında *sizler*'in
kerek yanında *kergek*'in bulunuşu iki türlü yorumlanabilir: 1. Müstensih dev-
 rinin dil özelliklerini metne sokarak metnin aşını değiştirmiştir, böyle bir
 durum da ancak son devirlerde ortaya çıkmış olabilir. 2. Ya da metnin yazılışı
 Hamilton'un dediği kadar olmasa bile gerçekten eskidir fakat, metin, Klasik
 Uygurcaya bağlı olmayan, manastır dışında biri tarafından konuşma dilinin
 etkisiyle kaleme alınmış ya da kopye edilmiştir. Bilindiği gibi her kültür çev-
 resinde yazı dili ile konuşma dili ayrı birer yol tutar. Yazı dili durgundur, tu-

tucudur. Buna karşılık konuşma dili tabiatı gereği hareketlidir, çabuk gelişir. Konuşma dilindeki bu gelişmelerin zaman zaman yazı diline sıçradığını, onu gelişigüzel etkilediğini görüyoruz. Bu etkilemenin türlü nedenleri vardır. Bunların en başında köklü kültür değişimleri gelir. Örneğin Karahanlı Türkçesiyle İslâm yöresinde yazılan Kutadgu Bilig'de gördüğümüz Uygurcadan farklı şekilleri, "Hakaniye" Türkçesinin Uygurcadan ayrı bir 'şiveye' dayanmış olduğunu ileri sürerek açıklamaya çalışmak doğru olmaz sanırım. Çünkü -sar > -sa, sizler > siler, kergek > kerek gibi fonetik değişimler, Burkanlı Uygur rahiplerinin konuşma dilinde belki de daha IX. yy'da ortaya çıkmıştı, ama râhipler bunları hiç bir zaman yazı diline sokmamışlardı.

Görülüyor ki metnimizle ilgili veriler, türlü yönlerden yorumlanabiliyor onun için tarihlendirme konusunda daha dikkatli davranmak gerekir.

Notlar kısmında bilgin, Türkolojinin son verilerine dayanarak kimi sözcük ve ekleri açıklıyor. Bu açıklamalar gerçekten ilgi çekici: XIII, 7 öngtün kidin, LI, 7 kutğaring, LXII, I timin vb.

Fakat bir-iki noktada bilginle aynı düşüncede olmadığını belirtmek istiyorum.

XIII, 3'de, ashında açık ve seçik olarak *kim* yazıldığı halde *kergek* olarak düzeltilmiş. Halbuki çeviride kullandığı *que* kelimesi bunun *kim* olacağını açıkça gösteriyor. Ayrıca öteki Uygurca metinlerde kalıplaşmış bir anlatım biçimi olarak... *yok kim ...* cümlelerine sık sık rastlıyoruz:

neng antag yir yok kim ... erser (TT VA not 23). *anta adın tınlıg yok kim... usar* (U IVA 184-186). *sav yok kim eşidmeser yir suv yok kim ... tegmeser* (K. Pular 7, 190) vb. Bununla ilgili nottaki Çince cümleden de bir şey çıkmıyor.

XIV. 8 *yirtünçüdeki* (öteki Uygurca metinlerde hep *yirtinçü* biçiminde). W. Bang'ın *tunçu* sözcüğüyle kurduğu ilişkiyi (TT I not 91) tekrar ele alıp bunu bir *tu-n-* "kapatmak" eylemine bağlamak istiyor ki *yir* ile *tunçu* ad tamlaması olarak nasıl böyle bir araya gelebilecek, anlayamadım. S. Tezcan'ın bu sözcük ile ilgili son derece önemli düşünceleri var (*Berliner Turfantexte III*, 1974, not 106), S. Tezcan burada haklı olarak sözcüğümüzün *tuncu* ile bir ilgisi olabileceği üzerinde durmuyor. Bu sözcüğün kullanım alanı son derece dardır. Buradan hareket ederek *yirtinçü*'nün Uygur devrinde, diğer yüzlerce örneğinde olduğu gibi, yapay bir biçimde, Türkçe unsurlar kullanılmak suretiyle, yabancı bir kavramı karşılamak üzere oluşturduğunu düşünebiliriz. Şöyleki: *yir*+ 'den sonraki unsur + *DİN*, ashında yön gösteren öge ilgili olup 'çıkma'

durumu eki olarak da kullanılıyordu (belki de : <*-tin-in, al-t, üs-t ve vasıta h.!). Ama zamanla bunun, yapım ekleri kategorisine kayması sonucu düzlük-yuvarlaklık uyumuna bağlı olduğunu görüyoruz: *öngdin/öngdün, törtidin/tört-dün* vb. gibi, fakat çekim eki olarak düz ünlüsünü her zaman korumuştur. Bu noktada başlayarak *yir+tin'i yeni bir oluşum olarak görebiliriz ve bunu "yön gösteren" sözcükler grubunda düşünebiliriz (*öngdün, taştın, törttün* vb. gibi). Sonra kökenini bilemediğimiz, son derece az kullanılan bir ek var: +çu, şimdilik iki yerde geçiyor: *keleşü* 'kelime' (Kâşgari, < *kele-n* -- yalnız Moğolcada, Türkçede yok.) Bir de kalıplaşmış halde şöyle geçiyor: *tünçüle* 'gecele-yin' < *tün-çü-le, *Türkische Manichaica II*, s. 11, 11).

Uygurcadaki buna benzer türemelerin yaşamı kısa olmuş ve Burkançı Uygur kültürünün bırakılmasıyla bunlar da genellikle ortadan kalkmışlardır: *özellihsiz* (skr. *anutara* 'en yüksek'), *adkaŋu* (skr. *vişaya* 'duyu organlarının nesnelere' --- ayı kökten *adkağ* (skr. *vikalpa* 'dış dünyanın varlığını yoluyla anlama'), *ertükteg* 'olduğu gibi, mutlak gerçek' (skr. *tathāta*), *meninglik* 'mülkiyet, benlik (skr. *ātman*). özellikle bu sonuncusu, Türk dilinin genel kurallarına ters düşüyor: *ben* + 'ben' + *ing* 'ilgi durumu' / fakat burada yapım eki olarak / ve +*lik*!

Sonuç olarak bu sözcüklerin yapaylık derecesini, bunların sonradan İslâm yöresi Türkçesinde ortadan kalkmalarıyla ölçebiliriz.

XXXVIII, 4 *ırak* sözcüğünün açıklamasında biraz fazla ileri gidilmiş sanırım. Sayın J. Hamilton bunu *i(y)*- 'takip etmek'e bağlayıp *inçe* ile birleştiriyor ve *inçe*'nin eski bir 3. kişi zamiri olan **i*+ 'den geldiği düşüncesine karşı çıkıyor. Belki de kendisini burada yanıltan şey, *inçe*'nin Fransızcada 'comme suit' ile çevrilmiş olması olabilir. Halbuki Türkçesi bunun pekâlâ 'buna göre' (**i*+ 'o, bu' + *n*+*çe*, eşitlik durumu yani 'göre'), 'bunun gibi' olabiliyor. O zaman *inçe*'nin zamirsellik durumu ortaya çıkmıyor mu? ---- Bununla birlikte kurduğu ilişki son derece ilgi çekici: **i(y)*-*inç*, *iyinmek* (Kâşgari) *in-tür-ü*, *in-*, *iyin*, *i-z*, *i-d-* vb. Ve de herhalde **inç*+*e* (verme durumu!)

Öte yandan *ingaru/ınaru*'nun yön gösterme ile ilgili olduğunu ve de bunları XV, 4'de *isim+ka-r-a* formülü ile anlattığını unutarak bu kez burada *en-/in-* 'inmk' yani eylem kökünden getiriyor. --- Etimoloji denemeleri yapılırken herhalde, büyük semantik gruplaşmaların, dilde belli bir düzen içerisinde yürütüldüğünü gözden ırak tutmamak gerekiyor; bununla birlikte birikimlere, dilbilgisi kategorisi değiştirmelerine sık sık rastlanıyor, bu durumların özellikle belirtilip açıklanması gerekir.

Sayın J. Hamilton burada yine geri dönerek : * *ı-y-ır* (geniş zaman) '*aşağıda bulunan', *(i)yir/ir üzerinden yön anlatan *biriye/yırıya*'ya geçerek *ır-a-k* sonucuna varıyor. -- Bu arada *yir* 'yer'in de buraya sokulması düşünülebilirdi.

L 5'de *aşa-* eyleminin 'yemek', 'kabul' etmek' gibi iki değişik anlamı var. Burada eylemin nesnesi durumunda olan *tapağ* ve *uduğ* Burkancı geleneğine göre yalnız 'hizmet' değil, bunun aslını oluşturan maddî şeyleri (yiyecek, içecek, giyecek vb.) kapsamı içerisine alır, nitekim bu cümlenin Çincesi de aynı şeyi söylemektedir. Ayrıca krş. *emgekig* *aşa-* 'ızdırıp çekmek' TTVI S. 66. not 1*. Bu durum göz önünde bulundurulunca P. Pelliot ve W. Bang'ın *aşa-* için söylediklerinin doğru olduğunu kabul etmek gerekiyor.

LIX, 6 *sizni ölzün tip inçe kıltı*. Fransızcasını söktürebildiğim kadarıyla (Il vous a rendu ainsi en disant 'qu'il meure') bu cümle iyi anlaşılmamış. Adı geçen notta, W. Bang'ın, buradaki *sizni*'yi *kıl-*'a değil *ti-p*'e bağlandığını bildirerek (*Manichaeische Beichtspiegel*, s. 186) bir başka yorum getirdiğini söylüyor. Elbette W. Bang burada haklıdır, çünkü bu tür anlatım biçimi Türkçede oldukça yaygın olup aynen bugün de yaşamaktadır, örneğin "babam, beni okusun diye bu kitabı aldı" --- burada kitap "beni" okumuyacak tabii! Aynı biçimde nesneli cümlelere *kemen* (*tip, diye*) ile Moğolcada da rastlıyoruz: ... *ene nom-i ... yeke ariğün mongğolçin ulus-a rasiyan boltuğay kemen ...* "bu kitabı ... büyük asil Moğol milleti için hayat kaynağı olsun diye..."

LXII, 1 *timin* sözcüğünün İran asıllı olabileceği hakkındaki düşünceler son derece ilgi çekici.

LXIII, 6 *bekle-* ile ilgili son bölümdeki *benek / meng* ('kuş yemi, yüzdeki ben') / *mengü* 'ebedi' birleştirmeleri dildeki 'semantik gruplaşmalar düzeyinin' dışına taşmış olabilir, belki! Ama herhalde *bengü / mengü* ('ebedî olan şey' yani 'mezar taşı ve kitabesi'), kahramanlar mezar taşı kitâbelerinde birinci şahısta konuştukları için *ben* ile ilgili olmalıdır.

S. 96'daki A6'da *amtu* 'şimdi' sözcüğünün Soğutçadan gelebileceği üzerinde duruluyor.

Eser bütünüyle, Türkolojiye, özellikle etimoloji konularına yepyeni, taptaze görüşler getiriyor. J. Hamilton'un açtığı bu yol ile, Uygurcanın bir kültür dili oluşunda geçirdiği evreleri daha iyi aydınlatabileceğiz sanırım. Eser bu bakımdan da övgüye değer.

Georg HAZAI und Peter ZIEME, *Fragmente der uigurischen Version des "Jin' gangjing mit den Gāthās des Meister Fu"*, nebst einem Anhang von T.

INOKUCHI, Schriften zu Geschichte und Kultur des alten Orient Nr. 3. Berliner Turfantexte I. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archaeologie. Akademie Verlag, Berlin 1970, 75 s., XL. Levha. 4°

W. Bang'ın kurduğu '*Türkische Turfan-Texte*' serisi (1929-1960) 10 yıllık bir aradan sonra G. Hazai e P. Zieme'nin bu metni ile '*Berliner Turfantexte*' adı altında yeniden başlamış bulunuyor. Kopuk kopuk sekiz ayrı nüsha halinde günümüze değin gelebilen bu Uygurca metin *Vajracchedikāsūtra*'nın (uyg. *kimhoki* "Elmas kesen Sūtra"), Liang hanedanı hükümdarlarından Wu-ti (502-549) zamanında *Fu Daşı* (uyg. *Vuu tayşi*) adlı bir bilgin tarafından yapılmış manzum bir yorumudur. Eserin aslı olan Çince metin, Japon bilgini T. T. Inokuchi tarafından (Ryūkoğu Üniversitesi, Kyoto) işlenmiş ve "*Über das Jin'gangjing / eserin Çince adı / mitden Gāthās des Meister Fu der Liangq-Dynastie nebst Vorwort*" adı altında, Uygurca metnin yanına eklenmiştir.

Yazmaların kısa bir nitelendirmesinden sonra yayıncılar eseri, metin, çeviri ve notlar biçiminde sıralamışlar (s. 17-49). Bütün ekleri ve birleşik biçimleriyle eksiksiz ve kullanışlı bir sözcük dizini verilmiş (s. 54-70). Ekler dizini (s. 71-75), eklerin türlerine göre hazırlanmış. 31 sayfa tutan Uygurca metnin tıpkı basımı ve T. İnokuchi'nin açıklamaları (s. 79-86) ve Çince metnin fotoğraflarıyla (Tafel XXXII-XL) eser tamamlanıyor.

Soyut, felsefî kavramlarla dolu olan bu metnin bu kadar dikkat ve özen ile hazırlanması, hele bir Japon bilgini ile iş birliğinin yapılmış olması, gerçekten güvenilir ve eksiksiz bir metnin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Basit bir Türkoloji bilgisiyle anlaşılması, çözümlenmesi olanaksız olan bir çok sözcükler, deyimler, dilbilgisi biçimleri bu yayındaki notlar ile açıklığa kavuşturulmuştur.

D 143'de *köz* ile ilgili birleşik biçimlerden söz edilirken, yeni terkiplerin üç türlü yapıldığına dikkat çekilmiş. Bunlardan *-lig* ile yapılan biçimler gerçekten dikkate değer. Felsefî kavramların anlatımında sık sık baş vurulan bu ekin Toharca *-şi* ekinin bir çevirisi olduğunu sanıyorum (bkz. P. Poucha, *Theasaurus Linguae Tocharicae Dialecti A*, Praha 1955, s. 341-346: *-şi* "mülkiyet anlatan sıfat eki")

Uzun zamandır bir bilmece gibi duran ve diğer Uygurca metinlerde de geçtiği için, okunuşunda beni akıl almaz yanlışlara sürüklemiş olan *nayrag* sözcüğü sonunda L. Ligeti'nin yardımıyla, Moğolcadaki biçimi nedeniyle çözümlenmiştir.

müş oluyor (not D 173). Ancak yayınlayanlar sözcüğün kökeni üzerinde durmuyorlar. Eldeki metnin tarihi bilinmediği için, Moğol devrine yakın bir çağa değgin olabileceği olasılığını düşünerek *nayrag*'ın Moğolcadan Uygurcaya geçmiş olabileceği ileri sürülebilirse de sözcük, VIII. yy'a ait olduğu bilinen Maitrisimit'de de geçtiğine göre, bunun aslını Moğolca dışında aramak gerekir; fakat baştaki *n-* büyük bir güçlük gösteriyor. Belki de Burkanlılıkla ilgileri olduğu bilinen Hunlardan (ms. V. yy) geçmiş olabilir, bunun için elde kesin bir delil yok tabii!

Kimi deyimlerin çevirilerinde daha titiz davranılsaydı çok iyi olurdu: Dizinde *nom* "Lehre, Geetz" (akide, kanun) diye kestirilip atılmış ama metinde yer yer *dharma* ile karşılanmış. Halbuki örneğin D 127'den başlayarak sıklıkla yinelenen *nom* "Vorstellung, Phenomenon" (tasavvur) diye verilseydi metne daha bir açıklık kazandırılmış olurdu.

Aynı biçimde *köngül*, çeviri ve yorumunda çok dikkat isteyen bir deyim olsa gerek: soyuk kavram yapan yerlerin yanı sıra (*korkınçsız k.*, *igid k.*, *yarlıkınçuçı k.* vb.) örneğin F44'deki *köngül*'ün skr. *bodhi* karşılığı olduğu dizinde belirtilmeliydi. *kurug*'un anlamları da aynı biçimde kapalı, ad olarak kullanışlar, dizinde-anlam bölümünde belirtilmemiş. Ayrıca *ertükteg* dizinde tek başına görünseydi daha yerinde olurdu. Son olarak ufacık bir düzeltme daha: Not D177'deki tahminle ilgili örnekte verilen *amti ta inanu* aslında gerçekten *inaru*, yani *-ta* bir ek, sözcük değil (TII M 12-24). Buna göre dizinden *inan-* çıkacak.

Sırf metnin daha iyi anlaşılmasını ve ileride bunun gibi önemli kaynaklardan daha kolaylıkla yararlanılmasını sağlamak amacı ile belirtilmiş olan bu noktaların dışında eser, her bakımdan övgüye değer, yayınlayları candan kutlarım.

Klaus RÖHRBORN, *Eine uigurische Totenmesse, Text, Übersetzung, Kommentar, Faksimiles.* Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients 4. Berliner Turfantexte II. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archaeologie. Akademie-Verlag, Berlin 1971, 64, s., LXIV, levha. 4°

Günah çıkarma, 'tövbe' konusunu işleyen bu eser, oldukça hacimli (40 bölüm, 9 fasıl) olup Çince aslından çevrilmiştir Fakat burada yayınlanan Uygurcası 25. bölümden 37. bölüme değin olan bölümdür, ama eserin bu bölümleri de tam değildir.

Sayın K. Röhrborn kısa bir girişte (s. 7-13) 'günah çıkarma', 'metnin kökeni ve amacı', içeriği', 'aynı metin üzerindeki eski çalışmalar' (A. von Le Coq'un çevriyazı ve çevirisi), 'metnin kâğıdı, mürekkebi, yayın tekniği' hakkında bilgi veriyor ve bu bölümün sonuna bir 'kaynakça' ekliyor. Bu giriş bölümünde 'sevabın kendilerine tevcih edildiği' şahısların 'ölmüş' olduklarını iddia edip (bkz. str. 113) ve bundan da, 'bu metnin cenaze merasimlerinde kullanılmış olabileceğini' çıkarıyor ki (bkz. önsöz, s. 7 ortada) metinde böyle bir şey yok. -- Bugünkü Çin'de buna benzer metinlerin bulunması, metnimizle herhangi bir ilişkisi ıspat edilmediği sürece bir anlam taşımıyor. Belki de sayın K. Röhrborn'u bu anlayışa götüren nokta *kkutluğlar* sözcüğü olmuştur, çünkü bunu 'Seelen' diye çeviriyor ve bir (?) işareti koyuyor. Bir kere dilbilgisi yönünden bunu böyle anlamağa olanak yok: *bu iki ögi kangı kutluğlar üçün* (str. 113-114) herhalde şu anlama gelmeli: "bu iki anasıbabası,, (bu muhterem (kişiler) için". Bu, kabul edilmesi oldukça güç kuramdan hareket edilerek kitaba da yukarıdaki ad verilmiş: "Bir Uygurca Cenâze Ayini".

Metin, çevirisi ve notlar, BTT'nin yönteminde bir tek sayfaya yerleştirilerek verilmiş, okuyucu bu suretle bütün gereçlere birden hâkim olabiliyor. Notlar oldukça kısa ve metnin anlaşılmasına yardımcı olabiliyor. Ancak kimi notlarda, başka kaynaklardan ve kendi metinde alınan ve açıklanmasına girilen sözcükler, tümcelerle kimi deyimler aşırı yorumlara tabi tutulmuş. Örneğin not 108'deki *il evirmiş*'in "Der, an den der Stamm sich (um Rat) wendet" (?) (kabilenin kendisine danıştığı kimse) biçimindeki açıklaması, çok cüretli bir tasarım; bununla birlikte eski göçebe ve bozkır uygarlığının izlerine, böyle fosilleşmiş unvanlar aracılığıyla rasthyabiliyoruz. sonraki yerleşik dönemlerde, ama bu durumun enine boyuna ele alınıp incelenmesi gerekirdi. Yoksa Orta çağın sonlarına doğru Doğu Türkistan'ın yerleşme merkezlerinde 'kabilelerin' var olduğu düşüncesi zihinlerde uyanır. Öte yandan, her ne kadar metnin tarihini kesinlikle bilmiyorsak da herhalde bu metin, Uygurların Hoço'ya yerleşmelerinden çok sonraki bir devreye, belki de Moğol devrinin hemen arifesindeki bir tarihe değgin olmalıdır.

Bununla birlikte bu 'garip ve tasavvuru gayr-i kaabil-i mümkün' düşüncelere çevremizde de sık sık rastlanıyor. Üniversitelerimizde son yüzyılların Türklük dünyasından sözedilirken hâlâ daha "Türk kabileleri, Türk boyları" deyimleri kullanılır habire! Kimdir bunlar? Ali Şîr Nevaî gibi bir dâhiyi, Fuzuli gibi, Yunus gibi ozanları yetiştiren Çağatay-Özbek, Azerî ve Anadolu Türkleri midir bu 'Kabile'- Türkler? Yoksa *Kutadgu Bilig* gibi bir eseri yaratan Karahanlılar mı?

Bu kısa çıkmadan sonra yine konumuza dönebiliriz: *il evirmiş*'i dilbilgisi yönünden de böyle anlama olanağı yoktur bence, çünkü aynı türden oluşturulmuş öteki unvanlara, örneğin bir *il tutmuş*'a, bir *il itmiş*'e baktığımız zaman buradaki *il*'in özne değil, belirsiz nesne olduğunu görürüz.

Not 288'de sözcük ve tümce açık: *unut-u irat-u yrliqamazunlar* "unutup bırakmasınlar". *ira-t-*, krş. S. Tezcan, BTT III *ira-* 'sich entfernen'.

Not 809 *ayrağ /k/lig.* BTT I'deki eksiksiz nottan sonra (D 173) bunun *nayrağlıg* (skr. *anuvyañcana*) olacağını biliyoruz artık.

Not 921 *iyin bol-* için verilen TTT II 27 kaynağı ve W. Bang'ın burada (not 26, s. 426-427) yaptığı açıklamalar, bu anlatımın "(Sünde) ausführen" (günah işlemek) anlamına gelebileceğini açıkça göstermektedir: isim -(verme h.) *iyin bol-* "(bir şeyi) izlemek, (ona) uymak". Ama sayın K. Röhrborn bunu çevirisinde sanırım doğru olarak vermiş.

Not 1144 *biringe*, biraz dikkat edilirse burada bir yazı yanlışlığı olmadığı görülür; yerine önerilen şu: *birgerü* 'zusammen?' (birlikte). Metnin aslı kayb olduğu için kontrol olanağı yok; elimizdeki okunuş biçimi A. v. Le Coq'a ait. Fakat burada söylenmek istenen şey açıktır: Burkancıların ahlak kurallarından biri de 'başkalarını kıskanmamak, 'başkalarının iyi işlerine yardım etmek, başkalarının iyi iş yaptıklarını görerek sevinmek'tir. Bu durum göz önünde tutulunca A. v. Le Coq'un okuyuşunun doğru olduğu ortaya çıkar, şöyle ki: *bir-i-nge* 'bir (kimse)ye 'birisine, birisi için'; bununla ilgili eylemler de, yukarıda sözü edilen 'Burkancı ahlak kurallarına' uyar: *biringe emgen-katıglan- iyin ögir-* 'bdşkası için gayret sarfedip, (gönülden) sevinmek'. Bununla ilgili olarak not 1086'da her iki eylem (*emgen- iyin ögir-*) birleştirilip "sich gerne anstrengen" (içtenlikle gayret göstermek) olarak çevrilmiş; bence bu iki eylemi burada ayrı düşünmek daha doğru olur.

biringe'ye yakın bir anlatım biçimi için bkz. ayrıca: *bir ikintike* [doldurma, *ikintişke* daha uygun olurdu] *savlaşıp ... ögrünçüleri* "birbirlerine anlatıp... sevindiler." (TTT II, II, 55-56). [Ve bununla en değerli olarak *öngi* ve *adın* da kullanılmaktadır: *adınların edgülüki* gibi].

Dizin (s. 56-64) metindeki bütün sözcükleri kapsadığı halde çekim ve yapım ekleriyle özel birleşmelerden doğan deyimler gösterilmemiş. Yazılışları aynı fakat anlamları ayrı sözcükler anlamlandırılmış (örneğin *tit-*, *titik*, *yüz* vb.), bunların dışındakiler olduğu gibi bırakılmış. Sözcüklerin karşısına dizilen sayılar, ilgili sözcüğün metinde geçtiği yeri gösteriyor; siyah sayılar sayesinde de okuyucu burada bir not bulunduğunu anlıyor.

Son olarak, aynı eserin Turfan yazmaları arasında bir başka nüshasının daha bulunduğunu ve bunun 'küçük *pothi*' biçiminde ciltlenmiş olduğunu belirtelim. Umarız ki sayın K. Röhrborn bu önemli eserin bu nüshasını da yakın bir gelecekte yayınlarsın. Ancak burada âcizane bir öğütlememiz olacak: Büyük sözlük tasarıları ayrı bir şey, tek başına yayımlanan metinlerin sözcük hazinesini ayrıntılı bir biçimde vermek ise apayrı bir şey; yani bir metin yayımlanırken sözcük hazinesi yönteminde verilsin ama öteki tasarı da bir yandan yürüyesun!

Semih TEZCAN, *Das uigurische İnsadi-Sūtra*, Schriften zur Geschichte und Kultur des Alten Orients 6. Berliner Turfantexte III. Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Alte Geschichte und Archaeologie. Akademie-Verlag, Berlin 1974, 107 s., LXIX levha. 4°

Adının ne anlama geldiği bilinmeyen ve *insadi* diye adlandırılan bu Uygurca eser, filoloji ve dilbilim yöntemlerinin son verileri titizlikle uygulanarak eksiksiz bir biçim hazırlanmıştır. Metnin saptanmasında tutarlılık, çevirideki akıcılık, yepyeni, taptaze buluş ve görüşlerle dolu notların zenginliği, dizinin mükemmelliği karşısında insan genç ve yetenekli bilginimiz Semih TEZCAN'a hayran kalmaktan başka bir şey yapamıyor.

S. Tezcan, giriş bölümünde (s. 7-22) eser için geniş bilgi veriyor: 69 sayfa tutan eser (13x20 cm.) fırça ile yazılmış, yani Uygur rik'asiyle. Sayfa numaraları Çince olarak verilmiş. Eserde görülen Çince yazılar sinologlar tarafından birbirinden çok farklı olarak tarihlendirilmiş. A. v. Gabain m. s. 800 derken, Japon bilgini Prof. T. İnokuchi ise sağlam delillere dayanarak Çince metnin 17. yy'a ait olabileceğini ileri sürüyor (s. 8 ortada). S. Tezcan buna göre Türkçe metnin de 17. ve 18. yy'da kopye edilmiş olacağını tahmin ediyor ki bunun için getirdiği deliller çok sağlam (Moğolca sözcükler ve aynı tarihlere değgin diğer Uygurca metinlerdeki *d < y*'nin bulunuşu vb.)

Eser birbiriyle doğrudan doğruya pek ilgisi olmayan parçalardan oluşmuş. Asıl *İnsadi-Sudur* 52-760. satırlar arasında. Burada *Praravāṇā* töreninden söz edilmektedir: Râhipler, belli zamanlarda birbirlerini davet edip inziva-ya çekilirler ve günahlarını itiraf ederlerdi. Bu arada Burkan, bir velî hikâyesi anlatır: *Sundari* (str. 90-394). Sonra şu parçalar geliyor: Burkanların günahlardan arınmış oldukları (304-580). Paravāṇā törenini yapmayan genç râhiplere nasihatler (580-616). Bu törenden bir şey elde edemeyecek olanlar (616-721). *Buday-a Xrty-a* adlı büyüünün faydaları ve tekrarının gerekliliği (721-747). Sūtra'nın bitimi (748-749). Adı geçen büyü hakkında Çince bir

not (757-760). Müstensih kaydı (757-760). Maîtreya'ya manzum bir medhiye (761-800). Büyü (dhāraṇī) (801-845). Maitreya'ya bir başka manzum medhiye (846-1047). Büyü (1048-1088). Manzum bitim duası (1089-1121).

S. Tezcan, yazım ve dil özelliklerini uzun uzun incelemiş (s. 10-14). Bu bölüm son derece önemli, çünkü Uygurca, uzun bir zaman çizgisi içerisinde gelişirken değişik yazılış özelliklerini kazandığı için her hangi bir metnin dili hakkında yargıya varırken bu değişik yazılış biçimlerini her zaman gözönünde bulundurmak gerekmektedir. Giriş bölümünün sonuna eklenecek kaynakça çok zengin olup şimdiye değin çevremizde adı bile anılmayan son derece faydalı kaynaklarla dolu. S. 14-16'da Uygurcanın ünlü tablosu ve ele alınan bu metnin çevriyazısı için bilgiler verilmiş.

Kendim, kelimenin tam anlamıyla bir "dilci" olmadığım için burada söylenenlerde ayrıntılara inmeden, ünlülerin saptanmasında uygulanan yöntemlerin kısa bir eleştirisini yapacağım yalnızca:

Bilindiği gibi Uygurca metinler Samî asıllı bir alfabe olan Uygur yazısıyla yazılmıştır ve bu yazı Türkçenin ünlülerini tam olarak vermekten çok uzaktır: o/u, ö/ü, ı/i ayırımı yapılmadığı gibi uzunluk kısalık hakkında da --- son derece şüpheli bir iki özel yazılış dışında (çift *vav*, çift *ye* gibi) hiç bir ip ucu yoktur.

S. Tezcan metnini saptarken iki ana veriden hareket ediyor:

1. Brāhmī alfabetiyle yazılmış Uygurca metinler (TTT VIII). Bilindiği gibi Brāhmī alfabeti Hint asıllı olup ünlülerin yazılışında o/u, ö/ü, i/e/a ayırımı yaptığı gibi birinci hece dışında o ve ö'ye de yer vermektedir.

2. Prof. G. Doerfer'in (Göttingen) Halaçça dil gereçlerine dayanarak Eski Türkçe için saptadığı şu özellikler (bkz. kaynakça):

a. kapalı a (a/ı arası),

b. üç ayrı ünlü değeri: 1. kısa, 2. basit uzunluk, 3. diftong uzunluğu,

c. yardımcı ünlülerin ı, i, u, ü yerine ě, ě, ô, ö olacağı,

d. ve genel olarak şimdiye değin W. Bang'dan bu yana saptanmış olan Türk dilinin tarihsel fonetiği ile ilgili esaslar.

İşte S. Tezcan, metnini bu esaslara göre saptıyor. Bu sonuçların bir bölümüne metne sokulmamış fakat dizinde hepsi olduğu gibi uygulanmış (bkz. bir de 'dizinin önsözü', s. 79-80). Buna göre metin ve dizin, insana bir modern 'şive' ya da 'ağız' saptaması izlenimini veriyor.

Bütün bu yeni ünlü özellikleri güzel ve gerçekten metne tutarlı bir biçimde uygulanmış fakat burada akla şöyle sorular geliyor:

1. Brāhmī metinleri gerçekten Uygur yazı dilinin ünlü tablosunu aksettirebilecek bir nitelikte değildir;

a. Brāhmī yazısının kendi içerisinde bir tutarlılığı var mıdır? Yoktur! (bkz. TTT VIII, dizin)

b. Bu yazı uzun ömürlü olmuş mudur, bilmiyoruz. ancak metinlerin azlığına bakarak bu yazının hiç de rağbet görmediğine hükmedebiliriz, tutarsızlıklar da bunun böyle olduğunu gösteriyor. Çünkü bir alfabenin tutarlı bir yazıya sahip oluşu, uzun ömrüyle doğru orantılıdır.

2. S. Tezcan'ın saptadığı ünlü tablosu, Uygurcanın bütün devreleri için mi geçerlidir? Yoksa bu durum, yalnızca işlediği ve 17-18. yy'da saptanmış olan *İnsadi-Sadur'a* mı aittir?

Bütün bunlar, S. Tezcan'ın metin saptamasındaki fonetik yorumlarında, özellikle ünlüler konusunda bir az aşırı derecede titiz davrandığını göstermiyor mu?

Karşılaştırmalı tarihsel Türk dil biliminin temelini atan W. Bang Kaup (öl. 1934) İslâmlık öncesi Türkçe metinleri yayınlarken, bu yöntem ile elde edilen sonuçları uygulamıştı (bkz. TTT). Bir süre sonra, fonetik kıyafeti saptanmış olan hemen her Eski Türkçe sözcüğün okunuşunda şüpheye düşüldüğü görüldü. Bunun başlıca nedeni, kullanılan karşılaştırma gereçlerinin birbirlerinden son derece farklı kültür dairelerine ait olması idi: İlk islâmî kaynaklar (Kaşgarî, Kutadgu Bilig vb.), Hıristiyan kaynakları (Codex Cumanicus, Ermeni, Rum alfabeleriyle yazılmış metinler), Musevî kaynakları (İbrani yazısıyla saptanmış Karayim Türkçesi metinleri / bugün Polonya'da yaşıyorlar /) ve nihayet 19. ve 20. yy modern 'şive' ve 'ağız' saptamaları ve modern yazı dilleri... Şimdi bu kaynakları yakından incelersek şunu görürüz; Uygurlar dışındaki Türklük dünyası, şu kültür merkezlerinde toplanmıştır: 1. İslâm, 2. Hıristiyanlık, 3. Musevilik ve nihayet 4. bugün de devam eden göçebe-şamanlık (Sibirya Türkleri). Böylece nesiller boyunca Türkçe, derecesi değişik farklılıklarla türlü kültür merkezleri ve yazı dilleri geliştirmişlerdir. Her defasında dilleri, ilgili oldukları kültür dairesindeki yabancı dillerden değişik biçimlerde etkilenmiştir (Arapça, Farsça, İbranice, Latince, Yunanca). Kimi bölgelerde bu etki o kadar ileri gitmiştir ki hemen hemen her Türkçe sözcük ilgili yabancı dile göre biçimlendirilmiştir (Örneğin Azerî, Özbek / Farsça). Bunun tersi de olmuştur doğal olarak, yani Türkçe de yabancı dilleri etkilemiştir, fakat konumuz bu olmadığı için burada üzerinde durulmadı.

Bu noktada sorun oldukça açıklık kazamıyor. Şöyle ki: İlk İslâmî Türkçe metinleri çevriyazı ile saptarken karşılaştırmalı yöntemin sonuçlarını uygulayabiliriz, çünkü delillerimizi, kesintisiz olarak bugüne değin süre gelmiş olan Türk-İslam kültür gereçlerinden seçme olanağına sahibiz. Öte yandan Türk dilinin Karahanlılardan Özbekçeye, Yunus Emre'den bugünkü Türkiye Türkçesine kadar uzanan tarihsel gelişmesini izliyebiliyoruz. Ayrıca bu dönemlerde söz konusu olan yabancı kültür dillerinden Arapça ve Farsça bugün hala yaşıyor; bu demektir ki yukarıda sözü edilen 'yabancı etki' bir dereceye kadar kolaylıkla saptanacaktır.

Gelelim Uygurcaya. Burada durum hiç de iç açıcı değil. Uygurların kutsal saydıkları bir çok yabancı kültür dili var, bugün bunların hepsi ölmüş: Toharca, Soğutça, Saka ve Çince. Bu sonuncusu yaşıyor ama bunun da Ortaçağdaki durumu karanlıktır, yani Arapça, Farsça gibi değil. Bu demektir ki Uygurcaya bu dillerden geçmiş her hangi bir kelimenin fonetik tablosunu hiç bir zaman çizemeyeceğiz. Örneğin aslı Eski Yunancaya kadar giden ve Soğutcadan alınan ve *nwm* biçiminde yazılan bu kelimeyi fonetik bakımdan nasıl değerlendireceğiz? Bunun için ölçümüz ne olacak? *nōm*, *nūm* veya *nom*, *num*? Sanskrit asıllı *r̥ṣi* "münzevi"nin kaderi daha da berbat: Kelime Saka dilinde *riṣaya*, *riṣayi*, Soğutcada *r̥zy* biçimine girmiş. Uygurlar ise bunu *'rzy*, "*rzy* ve *'rsy* biçiminde yazıyorlar Şimdi bunu nasıl tasavvur edeceğiz: *erzi*, *arzi*, *er̥ṣi* mi, yoksa *j* ile mi? Bu örnekleri daha da çoğaltabiliriz. İşte bir kaç tane daha: "*s'nky* < toh. *asam̄khyai* "sıysız" (*asanki*, *esenki*, veya *asangi*?) *'zrw* < sgd. *'zrw* "Brahman" (*ezruva*, *azruva* yada *j*?). *dy'n* ya da toh. *dhyām* "istiğrak" (*diyan*, *diyen*, *dayan*?). *s'nkr'm* / toh. *sankrām* "manastır" (*senkrem*, *sankram*, *sangram*, *sengrem*?). *Brq'r* / sgd. *Brx'r* "manastır" (*virhar*, *varhar*, *virahar*? ya da *x* ?).

Aynı güçlükler Türkçe asıllı sözcükler için de geçerlidir. Özellikle teknik deyimler için, örneğin: *'dq'ncsz* "dış dünyaya bağlanmayan". *'dq'nqw* "duyu organlarının dışardaki nesnelere" *pylyk* (*blyk*, *plyq*) "bilgi, şuur". *pwqwn* "halk", *kwnkwł* "kalp, şuur" *kw(y)lwk* "nakil vasıtası". *kwysy*, *kwzy* "tütsü" vb.

Bununla birlikte kimi Uygurca sözcükler için İslâmî Türkçe kaynaklarda birçok örnekler bulunabilir. Ama bu taktirde de örneğin uyg. *kōngül*'ü İslâmî metinlerdeki biçimiyle karşılaştırılabilir miyiz? Uygurcada teknik bir deyim olarak da sık sık kullanılan bu sözcüğün eski Orta Asya dillerinin etkisi altında kalıp kalmadığını bilmiyoruz ve böyle bir şey olduysa, bu etkiyi nasıl belirliyeceğiz? Ayrıca yüzlerce Uygurca sözcüğün izlerine, Burkanca ve

Mani muhitlerinin dışında hiç bir yerde rastlamıyoruz. Bu kültürle doğup onunla birlikt ölen bu sözcüklerin fonetik tablosu hakkında bir şey söylemek olanaksızdır. Özel adlar, unvanlar, günlük yaşamda kullanılan eşya adlarının saptanması için de elimizde hiç bir ölçü yoktur.

Bu umutsuz durum karşısında tek çıkar yol, "Uygurca" metinleri, hiç bir fonetik yoruma bağlamadan olduğu gibi "yorumsuz çevriyazı" (transliterasyon) ile vermektir bence. Örneğin *etüz/etöz* yerine *t'wyz*, *köngül* yerine *kwyngwl/kwnkwł* vb. Bu öylece okuyucu, metin ile doğrudan doğruya bir bağlantı kurmuş olur.

Bilindiği gibi eski metinlerin saptanması işi, yalnız o metinlerin fonetik tablosunu vermek değildir. Filolog, türlü nedenlerle - örneği yukarıda sayılan sakıncalar yüzünden bu işden şimdilik vazgeçebilir. Ve bunu, o dilin tarihsel fonetiği ile uğraşanlara bırakabilir. Çünkü filolog, her şeyden önce metnini, bütün sorunlarıyla birlikte, türlü bilim dallarıyla uğraşanların yararlanabileceği bir biçimde ortaya koymak zorundadır. Dil bilim açısından bakıldığında da ele alınacak, yukarıdaki sakıncalar olmadan da çözümlenebilecek bir çok başka sorun vardır: Şekil bilgisi, anlam bilgisi, anlatım biçimi, sözcük hazinesi ve yeni sözcük yapım ve türetim yöntemleri vb. Ayrıca metnin içeriğininve öneminin saptanması da bir filologun görevleri arasındadır.

Notlar bölümünde son derece dikkate değer açıklamalar var, örneğin not 366'da 'halk' anlamına gelen *ķara* sözcüğünün kaynağı İrancea olarak gösterilmiş. Bunun için verilen örnekler bunu destekliyor: *bodun ķara*. Dil bilgisi yönünden bunu, 'siyah' anlamına gelen *ķara* ile birleştirmeye gerçekten olanak yok. Not 758'de şimdiye değin hep özel ad olarak düşünülmüş olan *ķulut*'un, 'bendeleri' anlamında tevazu ifade eden bir kelime olduğu fevkalâde bir biçimde gösterilmiş. Not 797 ve 143'de şimdiye kadar kapalı kalmış olan *oksuz* ve *yık* Sözcüklerinin anlamları gene tamolarak açıklığa kavuşturulmuştur. Müzik araçlarıyla ilgili deyimler için yazılan notlar da çok zengin (not 964 vd.).

Yalnız bir yerde bir tümcenin bir az yanlış anlaşıldığı görülüyor (not 513): *akıgsız*. Teknik deyim olarak skr. *anāsrava*'ya "akmayan" atıf yapılmış, yani tümcenin sonundaki *ķasak* ile birleştirilerek bunun TT VI 157-161'de açıklanan *akıgsız nom*'la aynı felsefî deyim olduğu sanılmış. Halbuki S. Tezcan'ın metnindeki *akıgsız*'ın bununla hiç bir ilgi yok. Tümceyi şöyle anlamak gerekiyor: "Tanrılar Tanrısı Burkan'ın 'akmayan' (yani ebedî, kalıcı), hikmetlerle dolu (*bilge biliglig*) vaazı budur!" "vaaz" ile çevirdiğim sözcük Moğolca asıllı *ķasak*'tır (<*yasak*) ve Uygurcadaki *yarlıg* ("kanun" --dinî deyim

olarak-- "vaaz") karşılığındadır. Bu da açıkça gösteriyor ki burada anlatılmak istenen *akıgısz* skr. *anāsrava* değildir, aksi taktirde *çasak* (*yarlıg*) yerine *nom* beklenirdi. Nitekim S. Tezcan da durumu aynı şekilde yadırgamış.

Dizin her türlü gereksinmeye yanıt verebilecek bir biçimde hazırlanmış, ancak burada da bir iki ekleme ve düzeltme yapmak istiyorum:

bağ 'Gruppe' her halde Toharcadan gelme olacak. Çünkü S. Tezcan'ın örneğinde olduğu gibi toh. *pāk* da hep sayı sözlerinden sonra 'tane, kısım' anlamına geliyor.

evril- 'sich zum Guten bekehren' biçiminde anlamlandırılmış. Herhalde bu 'temrin yapmak, nefis murakabasına girişmek, olgunlaşmak' vb. olmalı (bkz. öteki metinlerde: *törü iyin e.*, *yrılıgınca e. yori-*, Analyt. Index).

bark 'ev' herhalde *bar* 'var' ile değil de bugünkü *bar-ın-* ile ilgili olmalı.

biligsiz'in 'unverstaendig' anlamı herhalde bir dikkatsizlik eseri olmalı çünkü karşılığında verilen skr. *avidyā* bu anlama gelmiyor: 'bilgisizlik, dış dünyanın var olduğunu kabul etmekten doğan cehâlet'.

bar- ünlüsünün uzunluğu için uzunluğu için getirilen deliller arasında Zeynep Korkmaz'ın Batı Anadolu ağızlarındaki 'aslî vokal uzunlukları' konusundaki yazısına atıf yapılmış. *vār-* Batı Anadolu ağızlarından birini konuşan herkes bilir ki bu sözcükde *r* yoktur, telaffuz edilmez. Bu durum araştırmacının sorumluluğunu ve sorumsuzluğunu gösteren güzel bir örnektir: Anadolu'da aslî uzun vokal bulacağım diye, bir bölgesel söyleyiş biçimi aynı sözcüğün resmî alfabe ve yazındaki yazılış biçimiyle vermek 'araştırmacı sorumluluğu' ile bağdaştırılamaz. bir davranıştır; halbuki Batı Anadolu'daki söyleyiş *vâ-* (yada: *vā-*, *va::-*) biçiminde verilip, yazı dilindeki *var-* (*vār-*) ile gösterilmeseydi, S. Tezcan, bu ufak ve masum hataya düşmezdi! Bu belki küçük bir örnek, ama 'sorumsuz bir davranışın ifadesi' olduğu ve başka araştırmacıları yanlış yola iteceği için üzerinde titizlikle durulmağa değer!

nom'un anlamları bir az daha dikkatli verilmeliydi, örneğin 4) Dharma'da 'Lehre, Elemente, Disziplin' anlamlarına gelen cümleler var.

tam- 'yaklaşmak' (??) anlamı belki mümkün fakat bunu 'yanmak, parlamak, alev almak' anlamındaki *tam*-ile birleştiresek (nitekim S. Tezcan yazdığı not 998'de bueylemi ve türenlerini gösteriyor) e *tam-a turur*'u da 'pırıl, pırıl, alev alev parıldayan' diye anlasak daha doğru olur, çünkü bu, *hızlar*'ın öteki niteliklerine de uyar: *kutluğ buyanlıg*. Hatta bir çok metinlerde bu sonuncu sıfatların yanında *çoğluğ yalınluğ* 'parlak, pırıl pırıl' da görülüyor.

Semih Tezcan'ın bu eseri, son yıllarda Türkolojide yazılmış eserlerin en mükemmelidir diyebilirim.